

Eric Hobsbawm

Nationalismen inför sekelskiftet

Nedan återges det sista (6:e) kapitlet i Hobsbawms *Nationer och nationalism* (1990/92, sv. uppl. 1994), där författaren analyserar nationalstaternas och nationalismens uppkomst från slutet av 1700-talet fram till våra dagar.

När Hobsbawm 1992 ombearbetade det avslutande kapitlet, så hade både Sovjetunionens och Jugoslaviens sammanbrott börjat. I båda fallen bidrog ekonomiska svårigheter kraftigt till sönderfallet.

Jugoslaviens upplösning skulle åtföljas av flera blodiga krig under åren 1991-99. Dessa krig åtföljdes av kraftiga uppsving för nationalistiska strömningar på Balkan. Till slut hade Jugoslavien splittras upp i 6 republiker och 2 autonoma provinser (Montenegro blev en självständig stat först sommaren 2006).¹

Sovjetunionens upplösning skedde till början under ganska lugna former, men inom några år hade Sovjetunionen ersatts av 15 självständiga stater, däribland Ryssland, Ukraina, Georgien och de baltiska staterna². Nationalism var inte särskilt viktig till en början, med undantag för Baltikum och Georgien. När det gäller Ukraina konstaterar Hobsbawm att det hade haft en ”verkligt nationell” rörelse redan innan 1917, men att det efter Sovjets sammanbrott förhöll sig ganska lugnt och var sent med att förklara sig självständigt.

När Hobsbawm lade sista handen vid sin bok, så hade således inte de nationalistiska stämningarna blivit särskilt starka (förutom i delar av f d Jugoslavien).

Tjeckoslovakiens splittring i två, Tjeckien och Slovakien, som skedde 1993 var också fredlig.

Men snart skulle det bli värre. Den som skulle bli centralfigur i detta skeende var Vladimir Putin. Att han var redo till att tillgripa mycket brutala metoder för att uppnå sina mål visade sig redan under andra Tjetjenien-kriget som började 1999 (under Putins första premiärministerperiod, 1999-2000).

Men det var först efter det att Putin blivit president 2005 som det började stå klart att han inte tänkte slå sig till ro med de rådande förhållandena särskilt i Östeuropa. Detta markerades i april 2005, när han yttrade att ”Sovjetunionens kollaps var en av århundradets stora geopolitiska katastrofer”. Putin ville åtgärda detta. Men det återstod att se *hur* han skulle bära sig åt för att stärka Rysslands ställning.

Från och med 2005 började Putin också att bit för bit göra sig av med politiska motståndare och oppositionella partier för att samla allt mer makt i sina egna händer, vilket var viktigt om han ville genomföra sin politik utan kraftig opposition.

Att Putin var beredd att med vapenmakt tukta sina grannar demonstrerades 2008, när ryska trupper gick till attack på Georgien för att stödja Sydossetiens och Abchaziens avskiljande från Georgien.³

Putin fortsatte också att (med bl a trupper) stödja Transnistrien som redan 1990 förklarat sig självständigt från Moldavien.

Men det var Ryssland relationer till Ukraina som till slut skulle visa varthän Putin strävade och vilka metoder han var beredd att tillgripa.

Putin hade länge försökt stärka sitt inflytande i de tidigare sovjetiska republikerna med

---

¹ Se https://sv.wikipedia.org/wiki/Jugoslaviens_upplösning

² Se: https://sv.wikipedia.org/wiki/Sovjetunionens_upplösning

³ https://sv.wikipedia.org/wiki/Kriget_i_Georgien_2008

varierande framgång. Men Ukraina var inte nöjt med sakernas tillstånd. Ukrainarna ville lösgöra sig från Ryssland och vände sig västerut, bl a ville man sluta ett associationsavtal med EU. Detta gillade inte Putin & Co som med hjälp av den proryske presidenten Janukovitj försökte stoppa detta. Men det resulterade i ett folkligt uppror som i början av 2014 tvingade honom att avgå.

Putin accepterade inte detta, utan ingrep med vapenmakt, ockuperade Krim och uppmuntrade till väpnat uppror i östra Ukraina. Ett lågintensivt krig började och detta övergick i februari 2022 till en fullskalig rysk invasion av Ukraina, ett krig som fortfarande pågår.

2015 ingrep Ryssland även militärt till stöd för Syriens president Assad, vilket visade att Putins Ryssland även hade internationella ambitioner – Putin ville göra Ryssland till en internationell imperialistisk stormakt.

Dessa händelser har bidragit till att starka nationalistiska stämningar väckts till liv, såväl i Ryssland, som övriga Östeuropa (i synnerhet i Ukraina som när Hobsbawm skrev boken inte hade visat några nationalistiska tendenser).

Dessa händelser har också medfört stora politiska, ekonomiska och militära omvälvningar i hela Europa, till att Nato stärkts och utvidgats, och till dramatiskt ökade satsningar på militär upprustning. Den avspänningen som följde efter Sovjetunionens sammanbrott är nu ett minne blott.

Med facit i hand så verkar därför lite väl magstarkt när Hobsbawm avslutar det första stycket med orden:

Det kan därför te sig som självsvåldig verklighetsflykt att avsluta detta arbete med några funderingar om hur nationalismen som förändrande historisk kraft har *minskat i betydelse* jämfört med perioden 1830-1945.

De nationalistiska strömningarna har stärkts under de senaste årtiondena. Putins chauvinistiska utrikespolitik har här spelat en stor roll. Men det är lätt att vara efterklok, för Hobsbawm visste givetvis inget om det händelseförlopp som skulle riva upp den dåvarande rådande fredliga samlevnaden i Europa och ställa oss inför storkrig och nya utmaningar.

Den viktigaste omständigheten som lett fram till detta är att Putins Ryssland börjat föra en storrysk, expansionistisk politik, där man hämtar inspiration från gamla storryska traditioner. Putin & Co accepterar inte de rådande förhållanden och gränserna, utan strävar efter att återskapa Storryssland, dvs ett Ryssland med i stort sett samma gränser som under Tsarrysslands storhetstid. Det betyder att man vill återbörda de nya nationalstater som bröt sig loss under 1990-talet till fadershuset. Därför för dagens Ryssland en aggressiv imperialistisk politik där Ukraina befinner sig i brännpunkten.⁴

Om Hobsbawm hade känt till vad som framtiden hade i sitt sköte, då skulle han nog inte ha formulerat sig så optimistiskt som han gjorde i citatet ovan. Men det förhindrar inte att den följande texten innehåller mycket tänkvärt.

Bokens 2 första kapitel finns här: [Nationer och nationalism](#)

MF

---

⁴ Se [Om den historiska enheten mellan ryssar och ukrainare](#) (juli 2021) där Putin själv lägger ut texten om hur han ser på Ukraina (det saknar existensberättigande och tillhör historiskt Ryssland). Se även artikelsamlingen [Vart går Ryssland? Olycksbådande ideologiska tendenser](#)

Efter den första utgivningen av den här boken i början av år 1990 har flera nya nationalstater grundats eller börjat ta form än någon gång tidigare under detta sekel. Upplösningen av Sovjetunionen och Jugoslavien har hittills medfört att antalet internationellt erkända suveräna enheter har utökats med sexton, och någon gräns för den nationella separatismens framsteg kan inte skönjas inom den närmaste framtiden. Alla stater är i dag officiellt ”nationer”; all politisk agitation tenderar att riktas mot utlänningar, som praktiskt taget alla stater trakasserar och försöker stänga ute. Det kan därför te sig som självsvåldig verklighetsflykt att avsluta detta arbete med några funderingar om hur nationalismen som förändrande historisk kraft har *minskat i betydelse* jämfört med perioden 1830-1945.

Det vore också befängt att förneka att sammanbrottet för Sovjetunionen och det regionala och internationella system där den i egenskap av supermakt under fyrtio års tid var en av stöttepelarna markerar en djupgående och troligen bestående historisk förändring, vars innebörd är helt fördold när detta skrivs. Det enda *nya* som därmed har tillförts nationalismens historia, är emellertid att Sovjetunionens sönderfall år 1991 gick mycket längre än (den övergående) upplösningen av Tsar-Ryssland åren 1918-1920, som i stort sett begränsades till dess europeiska och transkaukasiska områden.⁵ I grunden är ju de ”nationella frågor” som gjorde sig påmind åren 1989-1992 inte nya. Till övervägande delar berör de Europa, den traditionella härden för nationella intressen. Än så länge finns det inga tecken som tyder på allvarliga separatistiska strävanden på västra halvklotet, i vart fall inte söder om gränsen mellan USA och Kanada. Det finns heller inte mycket som tyder på att den islamiska världen — åtminstone inte dess fundamentalistiska rörelser — strävar efter att utöka statsgränserna. Vad dessa rörelser önskar är en återgång till religionsgrundarnas sanna tro. Det är faktiskt svårt att se hur separatismen som sådan skulle kunna intressera dem. Separatistisk agitation (för det mesta med terroristiska inslag) skakar märkbart utkanterna av Asiens sydliga subkontinent, men hittills har (med undantag för utbrytarstaten Bangladesh) de stater som efterträdde kolonialsystemet hållit ihop. I själva verket godtas artonhundratalets nationalistiska traditioner, såväl liberala som revolutionärt demokratiska, av ett överväldigande flertal post-koloniala, nationella regimer, inte bara i den sydasiatiska regionen. Gandhi och medlemmar av släkten Nehru, Mandela och Mugabe, den avrättade Zulfikhar Ali Bhutto och Bandaranaike var eller är lika litet som — det vågar jag påstå den fängslade kvinnliga ledaren i Burma (Myanmar), Aung-San Su Xi, nationalister i samma bemärkelse som Landsbergis och Tudjman. De var eller är på exakt samma våglängd som Massimo d'Azeglio: nationsbyggare, inte splittrare.

Det sammanbrott i oreda och kaos som redan har drabbat några postkoloniala stater i Afrika kan komma att drabba många fler, däribland Sydafrika — fast man vill hoppas att så inte sker. Ändå vore det orimligt att uppfatta sammanbrottet i Etiopien eller Somalia som ett resultat av folkens oförytterliga rätt att bilda oavhängiga, suveräna nationalstater. Slitningarna mellan etniska grupper och de ofta blodiga konflikterna mellan dem är långt äldre än nationalismens politiska program och kommer att överleva detta.

I Europa har de historiska orsakerna till den uppblossande separatistiska nationalismen preciserats ytterligare under 1900-talet. Draksådden från Versailles och Brest-Litovsk är ännu inte färdigkläckt. I stort sett gav den permanenta kollapsen för det habsburgska och det turkiska riket liksom det mer kortvariga raset för Tsarryssland upphov till samma uppsättning av nationella successionsstater med samma slags problem, som i långa loppet inte kunde lösas på annat sätt än genom massmord och tvångsförflyttningar i stor skala. De explosiva problemen under åren 1988-1992 var de som skapades åren 1918-1921. Den gången paradades

---

⁵ En rad teman som vi lär få höra mycket mer om under 1990-talet föregreps dock av Turkiets ”panturanska” ambitioner i Centralasien lyckligtvis inte vägledande för Kemal Atatürk utan främst föraktade av dennes besegrade politiska rivaler som Enver pascha — och av japanernas intressen i det ryska Fjärran östern utmed stillahavskusten.

tjeckerna för första gången ihop med slovakerna, slovenerna (som förut hade varit österrikare) med kroaterna (som en gång hade utgjort den militära fronten mot turkarna) och — tvärs över en tusenårig historisk klyfta — med serberna, som tillhörde den ortodoxa kyrkan och det osman-ska riket. När Rumäniens yta fördubblades, vållade det slitningar mellan de olika nationaliteterna i befolkningen. Medan tyskarna segrade grundade de tre små baltiska nationalstater som helt saknade föregångare i historien och som inte heller i märkbar grad tillgodosåg några nationella krav, åtminstone inte för Estlands och Lettlands vidkommande.⁶ De hölls vid makt av de allierade som en del av ”karantän-zonen” mot Sovjetunionen. I det ryska rikets svagaste stund använde tyskarna sitt inflytande till att uppmuntra grundandet av oberoende stater i Georgien och Armenien medan britterna stödde det oljerika Azerbajdzjans autonomi. Den transkaukasiska nationalismen (om inte detta är en överdriven beteckning för de azeriska turkarnas folkliga motvilja mot armenierna) hade inte utgjort något allvarligt politiskt problem före år 1917; armenierna fruktade av uppenbara skäl Turkiet mer än Moskva, och georgierna stödde ett till namnet marxistiskt, allryskt parti (mensjeviker) som sitt eget nationella parti. Till skillnad från det habsburgska och det osmanska riket kunde emellertid det mångnationella Sovjetunionen överleva under ytterligare tre generationer tack vare oktoberrevolutionen och Hitler. Kommunisternas seger i inbördeskriget gjorde en ukrainsk separatism omöjlig, och återerövringen av Transkaukasien eliminerade andra geografiskt begränsade nationella rörelser; denna framgång uppnåddes dock delvis genom underhandlingar med Kemals Turkiet och lämnade därför kvar en rad känsliga frågor, som i framtiden utlöste fientliga nationalistiska känslor; främst bland dessa var problemet med den armeniska enklaven Nagorno Karabach i Azerbajdzjan.⁷ Åren 1939-1940 hade Sovjetunionen i praktiken återerövat allt som Tsarryssland hade förlorat utom Finland (som hade lösgjort sig med Lenins medgivande) och den tidigare ryska delen av Polen.

Det enklaste sättet att beskriva den skenbara explosionen av separatism under åren 1988-1992 är följaktligen att beteckna den som ”det ogjorda jobbet från åren 1918-1921”. Omvänt gäller att gamla och djupt rotade nationella frågor, som verkligen tedde sig farliga för europeiska regeringsmyndigheter före år 1914, inte har visat sig så explosiva som väntat. Det blev inte ”den makedoniska frågan”, ett välbekant stridsämne bland rivaliserande experter inom ett halvdussin lärda discipliner vid internationella kongresser, som framkallade Jugoslaviens sammanbrott. Tvärt om, den makedoniska folkrepubliken gjorde allt den förmådde för att hålla sig utanför bråket mellan serber och kroater ända tills Jugoslavien faktiskt kollapsade och alla dess olika folkslag i rent självförsvar tvingades se om sitt eget hus. (Karakteristiskt nog har det officiella erkännandet av Makedonien hittills saboterats av Grekland, som år 1913 hade annekterat stora makedoniska landområden.) På liknande sätt förhöll det sig med Ukraina: Detta var den enda del av Tsarryssland som hade härbärgerat en verkligt nationell — dock inte separatistisk — rörelse före år 1917. Ändå förhöll sig Ukraina tämligen lugnt medan de baltiska och kaukasiska republikerna krävde att få utträda ur Sovjetunionen; ukrainarna stod också kvar under sitt kommunistpartis ledning och hängav sig inte åt tanken på en egen, separat republik förrän den misslyckade kuppen i augusti 1991 raserade Sovjetunionen.

Den definition av ”nationen” och dess strävan som paradoxalt nog var gemensam för Lenin och Woodrow Wilson bidrog för övrigt till att bilda den förkastningslinje utmed vilken de av kommuniststaterna konstruerade, mångnationella enheterna skulle visa sig falla sönder; för-

⁶ Detta framgår av röstsiffrorna i valet till den ryska konstituerande församlingen i november 1917, som analyseras av O. Radkey i *Russia Goes to the Polls* (Ithaca 1989).

⁷ Armeniernas bosättningar visar hur svårt det kan vara att koppla samman nationalitet och territorium. Den nuvarande republiken Armenien (med Jerevan som huvudstad) hade inte spelat någon särskilt betydande roll för detta olyckliga folk före år 1914. ”Armenien” låg huvudsakligen i Turkiet. De ryska armenierna omfattade både ett transkaukasiskt bondefolk och en betydande stadsbefolkning — de utgjorde sannolikt majoriteten av invånarna i Tbilisi och Baku — förutom en stor nationell och internationell diaspora. Man skulle kunna säga att ”Armenien” var det som blev över sedan armenierna hade utrotats eller fördrivits från alla andra områden.

loppet var detsamma som då koloniernas gränser under tiden 1880-1950 kom att bilda riksgränser för de postkoloniala staterna, eftersom några andra gränser inte fanns. (De flesta av medborgarna i dessa stater visste inte vad gränser var eller tog ingen notis om dem.) I fråga om Sovjetunionen kan vi gå ännu ett steg längre: Det var den kommunistiska regimen som med flit tog sig före att *skapa* etnisk-språkliga, ”nationella autonoma områden”, dvs.

”nationer” i modern mening, där några sådana inte tidigare hade funnits, till exempel bland de muslimska asiatiska folken — eller i Vitryssland för den delen. Föreställningen om sovjetiska republiker grundade på en kazakisk, en kirgisisk, en uzbekisk, en tadjikisk eller en turkmensk ”nation” var en konstlad, teoretisk produkt uppfunnen av sovjetiska intellektuella, inte något ursprungligt krav från några av dessa centralasiatiska folkslag.⁸

Föreställningen att dessa folk till följd av ”nationellt förtryck” eller av muslimsk medvetenhet utsatte sovjetsystemet för de outhärdliga påfrestningar som ledde till dess sammanbrott tycks bara vara ännu ett uttryck för några västerländska iakttagares befogade avsky för sovjetsystemet och deras tro att det inte kunde bli bestående i längden. Faktum är att Centralasiens politiska tröghet varade ända tills Sovjetunionen rasade samman, bortsett från en och annan pogrom mot de nationella minoriteter som Stalin hade för vana att förvisa till dessa avlägsna trakter. Det mått av nationalism som nu växer fram i de centralasiatiska republikerna är en företeelse som tillhör tiden efter sovjeteran.

Förändringarna under och efter år 1989 berodde alltså egentligen inte på några nationella spänningar; där sådana verkligen förekom, som i Polen och bland folken i Jugoslavien, kunde de kontrolleras effektivt så länge den centrala partiapparaten fungerade; i stället berodde nymodigheterna i första hand på sovjetregimens beslut att reformera sig själv och att då a) dra in det militära stöd som hade lämnats till satellitregimerna, b) undergräva den centrala befälsföring och myndighetsstruktur som hade tillåtit stödet att fungera samt följaktligen att c) även underminera grundvalen för de oberoende kommunistregimerna på Balkan. Nationalismen gynnades av denna utveckling men kan inte sägas ha bidragit till den på något mer betydande sätt. Härav den allmänna häpnaden över de östliga regimernas plötsliga sammanbrott! Detta inträffade helt oväntat, även i Polen, där en innerligt illa omtyckt regim hade visat att den kunde hålla en kompakt organiserad motståndsrörelse i schack under närmare ett årtionde.

Man behöver bara jämföra Tysklands enande åt 1871 med motsvarande förlopp år 1990 för att konstatera skillnaden. I den förstnämnda händelsen såg många det länge efterlängtade förverkligandet av ett mål som på ett eller annat sätt berörde varenda politiskt intresserad person i de germanska länderna, även dem som hade velat motarbeta den. Till och med Marx och Engels hade på känn att Bismarck ”(tut) jetzt, wie im 1866, ein Stück von unserer Arbeit in seiner Weise” (att Bismarck nu liksom år 1866 på *sitt* sätt gör en del av vårt arbete).⁹ I motsats härtill hade inte på många år något av de större partierna i Förbundsrepubliken avlagt mer än en ren läpparnas bekännelse till upprättandet av en enda tysk stat förrän hösten 1989. Orsaken till detta var inte bara att återföreningen uppenbart var ouppnåelig tills Gorbatjov gjorde den möjlig utan också att nationalistiska organisationer och nationell propaganda var politiskt marginella företeelser. Längtan efter Tysklands enande var inte heller någon pådrivande kraft för den politiska oppositionen i DDR eller för de vanliga östtyskarna, som genom sin massflykt påskyndade regimens kollaps. Visserligen välkomnar de flesta tyskar utan tvivel att de båda tyska staterna nu har enats, men själva det brådstörtade förloppet och den påtagliga frånvaron av allvarligt menade förberedelser visar att återföreningen var en biprodukt av oväntade händelser utanför Tyskland, vad den offentliga vältaligheten än må säga om saken.

⁸ Jfr Graham Smith (red.), *The Nationalities Question in the Soviet Union*, del IV: ”Muslim Central Asia” (London och New York 1990) t. ex. s. 215, 230, 262.

⁹ Engels till Marx 15 augusti 1870 (Marx—Engels, *Werke*, bd 33, Berlin 1966), s. 40.

I Sovjetunionen var sammanbrottet inte, som vissa sovjetologer hade spått, en följd av inre nationella spänningar,¹⁰ hur obestridliga dessa än var, utan av unionens ekonomiska svårigheter. Den *glasnost* som reformkommunisternas ledning ansåg vara en nödvändig förutsättning för *perestroika* återinförde debatt- och agitationsfrihet och försvagade samtidigt det centraliserade kommandosystem som både regimen och samhället byggde på. När *perestroika* misslyckades, dvs. då levnadsvillkoren försämrades allt mer för vanligt folk, undergrävdes tilltron till den allunionella statsledningen, som fick bära ansvaret för försämringen; i stället uppmuntrades och rent av framtvingades regionala och lokala lösningar på problemen. Man kan tryggt säga att ingen sovjetrepublik före Gorbatsjovs tid hade någon tanke på att bryta sig ut ur Sovjetunionen med undantag av de baltiska staterna, och även där tedde sig oavhängigheten givetvis rätt överklig. Det kan inte heller göras gällande att det endast var rädsla och tvång som höll ihop Sovjetunionen, även om sådana faktorer utan tvivel bidrog till att hindra etniska och klanrelaterade spänningar i områden med blandad befolkning från att urarta till den ömsesidiga våldsanvändning vi senare har bevittnat. Under den långa Brezjneveran var den lokala och regionala självstyrelsen faktiskt inte alls illusorisk. Dessutom var det något bättre ställt för invånarna i de flesta andra republiker än i Ryska rådsrepubliken, något som ryssarna aldrig tröttnade på att beklaga sig över. Det nationella sönderfallet i Sovjetunionen och för övrigt även i medlemsrepublikerna, som nästan alla i praktiken var mångnationella, är tydligen snarare en följd av än en orsak till händelserna i Moskva.

Paradoxalt nog ter sig utsikterna för nationalistiska rörelser med förmåga att undergräva existerande regimer snarast gynnsammare i västländerna, där en sådan agitation splittrar några av de äldsta nationalstaterna: Storbritannien, Spanien, Frankrike och i något mindre grad Schweiz, för att inte tala om Kanada. För närvarande (1992) spekuleras det om huruvida Quebec, Skottland eller någon annan region faktiskt kommer att genomföra en fullständig utbrytning. Utanför det förutvarande europeisk-sovjetiska röda bältet har framgångsrika utbrytningar varit ytterligt sällsynta efter andra världskriget, och fredliga statliga skilsmässor är så gott som okända. Icke desto mindre kan en tänkt utbrytning av Skottland eller Quebec i dag diskuteras som en realistisk möjlighet, vilket inte var fallet för tjugofem år sedan.

II

Hur ofrånkomlig nationalismen än må vara, är den i dag helt enkelt inte samma historiska kraft som den var i eran mellan franska revolutionen och slutet på den imperialistiska kolonialismen efter andra världskriget.

I artonhundratalets ”utvecklade” länder var grundandet av en rad ”nationer”, som kombinerade den nationella staten med den nationella ekonomin tydligen ett centralt led i den historiska omvandlingsprocessen och uppfattades även på detta sätt. I de ”beroende” länderna under nittonhundratalets första hälft, och av naturliga skäl särskilt i deras koloniserade områden, har nationella befrielse- och oavhängighetsrörelser varit de främsta pådrivarna bakom den politiska emancipationen av större delen av jordklotet; denna har inneburit att imperiemakternas förvaltning och, vilket är än viktigare, deras öppet militära dominans har eliminerats, en utveckling som skulle ha tett sig nästan otänkbar ännu för ett halvsekel sedan.¹¹ Som vi har sett utformades dessa nationella befrielseörelser i den tredje världen teoretiskt med västvärldens nationalism som modell. Som vi likaledes har sett var de stater de försökte konstruera i praktiken däremot oftast raka motsatsen till de etniskt och språkligt homogena enheter som i västländerna kom att uppfattas som standardtypen av en ”nationalstat”. Även i detta avseende var det dock faktiskt mer som enade än som skilde den liberala

¹⁰ Hélène Carrère d'Encausse, *L'Empire éclaté* (Paris 1978); samma förf., *La gloire des nations, ou La fin de l'empire soviétique* (Paris 1990).

¹¹ Krig som supermakterna har flirt i betydande skala, och där de har satt in hela sin arsenal med undantag av kärnvapen (och kemisk/ biologiska stridsmedel), exempelvis i Korea och Vietnam, har varit påfallande mycket mindre framgångsrika än man hade kunnat tro på grundval av erfarenheterna före andra världskriget.

erans västerländska nationalism och u-ländernas nationalism. Båda rörelserna verkade i det typiska fallet såväl enande som emanciperande, även om förmågan sviktade oftare i det senare fallet än i det förra.

Den nuvarande fasen, då ”etniska” grupper i huvudsak hävdar sig genom en separatistisk och splittrande hållning, har inga sådana positiva program eller riktlinjer. Detta framgår redan av det faktum att grupperna i brist på genuint historiska projekt försöker återskapa den ursprungliga Mazzini-modellen av den etniskt och språkligt homogena, territoriella nationalstaten (”åt varje nation en stat — endast en stat åt varje nation”). Det orealistiska i detta ger sig vid en enkel observation — och som vi har sett (kap. 5), är det också helt i otakt med det sena nittonhundratalets språkliga och kulturella utveckling.

Denna sortens nationalism är, som vi skall se, fullständigt irrelevant för sekelslutets problem, på vilka den inte erbjuder någon generell lösning och inte heller några lokala lösningar fränsett sällsynta och lyckliga tillfälligheter. En sådan hållning försvårar bara varje försök att lösa dessa problem.

Ändå går det inte att förneka styrkan i de känslor som kommer somliga av ”oss” att anta en viss ”etnisk”-språklig identitet gentemot de utrikiska och hotfulla ”dom”. Minst av allt kan detta förnekas under det sena nittonhundratalet, när ett imaginärt brittiskt ”vi” under utbredd patriotisk förtjusning har utkämpat ett vansinneskrig mot ett symboliskt argentinskt ”dom” angående äganderätten till några träsk och oländiga betesmarker i Sydatlanten, och när främlingshatet har blivit världens mest utbredda massideologi. Detta främlingshat, som lätt tonar över i rasism, en vanligare företeelse i Europa och Nordamerika på 1990-talet än någonsin under fascismens dagar, har emellertid ett ännu torftigare historiskt program att komma med än Mazzini-versionen av nationalismen. Det ger sig i själva verket sällan ut för att vara något annat än ett skri av ångest eller raseri. Vidare brukar inte ens de romantiker som sympatiserar med utvalda smånationers suveräna oberoende annat än undantagsvis klamra sig fast vid den Janus-likade tvetydighet som kännetecknar Le Pens nationella front. Xenofobin har bara ett ansikte, och de flesta av oss skulle önska att den inte ens hade det.

Vad är det då som kommer till uttryck i detta skri av ångest eller raseri? Gång på gång tycks rörelser som bygger på etnisk identitet utgöra reaktioner av svaghet och fruktan, försök att bygga barrikader mot den moderna världens krafter; i detta avseende påminner de mer om Prag-tyskarnas förbittring över att trängas in i ett hörn av den tjeckiska invandringen än om de framryckande tjeckerna. Detta gäller inte enbart små språkligt grundade samhällen, som är känsliga även för ganska ringa demografiska förändringar, exempelvis de glest befolkade bergen och kusterna i de walesisk-talande delarna av Wales, eller Estland, där de estnisk-talande bara uppgår till någon miljon och därför under alla förhållanden befinner sig nära den undre gränsen för en folkmängd som skall kunna vidmakthålla en modern språklig kultur på alla nivåer. Det förvånar inte att den mest brännbara frågan i båda dessa områden rör den ohejdade invandringen av enspråkiga engelsk- respektive rysktalande grannar. Liknande reaktioner kan vi dock möta hos vida större befolkningar, som inte på något sätt är eller synes vara hotade till sin språkliga och kulturella existens. Det mest befängda exemplet härpå är en rörelse som i några delstater i USA fick avsevärd slagkraft mot slutet av 1980-talet och som krävde att engelska skulle förklaras vara det enda officiella språket i USA. Visserligen är invandringen av spanskspråkiga tillräckligt massiv i vissa delar av USA för att det skall vara önskvärt, ja, ibland nödvändigt, att kontakta dessa människor på deras eget språk; men tanken att engelskans ledarställning i USA skulle vara i farozonen eller riskera att hamna där är ändå tecken på politisk paranoia.

Sådana försvarsreaktioner mot verkliga eller inbillade fiender får sin drivkraft ur en kombination av internationella folkförflyttningar och de långsamma, genomgripande och exempel-lösa omvandlingar som var så betecknande för den tredje fjärdedelen av vårt århundrade. Det

franska Kanada får illustrera denna kombination av intensifierad, småborgerlig, språklig nationalism och en massiv framtidschock. På papperet kan det franska språket tyckas ha en ganska tryggad ställning; det är modersmål för en fjärdedel av Kanadas befolkning, en gemenskap ungefär hälften så stor som landets naturligt engelskspråkiga kontingent, och det stötts upp av federationens officiella tvåspråkighet, den internationella uppbackningen av den franska kulturen samt de drygt 130.000 studenterna vid franskspråkiga universitet (1988). Trots detta påminner den nationalistiska hållningen i Quebec om ett folk på huvudlös flykt undan historiska krafter som hotar att krossa det; en rörelse för vilken även framstegen snarare uppfattas som tecken på möjlig svaghet än som framgångar.¹² Faktiskt har nationalismen i Quebec övergivit de stora franskspråkiga minoriteterna i New Brunswick och Ontario för att kunna barrikadera sig inom en autonom eller till och med separatistisk Quebec-provins. Denna otrygghetskänsla bland *les canadiens* yppar sig i en misstanke om att Kanadas nu officiella ”multikulturalism” bara är en komplott med sikte på att ”krossa *frankofonins* speciella behov under multikulturens politiska tyngd”.¹³ Naturligtvis förvärras denna otrygghet av vetenskapen om att de 3,5 miljoner människor som har invandrat efter 1945 så påtagligt föredrar att få sina barn undervisade på engelska, ett språk som i Nordamerika ger mycket bättre karriärutsikter än franskan. På papperet är likväl invandringen mindre hotfull i det franskspråkiga Kanada, eftersom bara omkring 15 procent av nykomlingarna slog sig ner i Quebec mellan åren 1946 och 1971.

Orsaken till fransk-kanadiernas ångest och otrygghet är uppenbarligen en social katastrof som framgår av den katolska kyrkans dramatiskt plötsliga kollaps; denna inträffade i ett samhälle som så länge hade varit konservativt, katolskt, klerikalt, barnalstrande och som hade samlat inte bara bönder utan även stadsbor. Det verkar som om kyrksamheten i Quebec under 1960-talet sjönk från gott och väl 80 procent till 25 procent medan dödlighetstalen i provinsen har blivit bland de lägsta i Kanada.¹⁴ Vad det än var som åstadkom en så häpnadsväckande ändring av seder och bruk i Quebec, kunde det knappast undgå att skapa en desorienterad generation med en längtan efter nya vissheter i stället för de gamla och sönderfallande. Det har till och med hävdats att den militanta separatismens tillväxt var en ersättning för förlusten av den traditionella katolska tron. Denna gissning — knappast åtkomlig för övertygande verifiering eller falsifiering — ter sig inte orimlig, i vart fall inte för någon som i likhet med mig har observerat hur en fullständigt traditionslös, ja, med sin smak för pubar och alkohol fullständigt traditionsfientlig, stridslysten walesisk nationalism har vuxit fram inom den yngre generationen i en del av norra Wales; samtidigt har bönhusen tömts på folk, predikanten och den självlärde amatören är inte längre samhällets språkrör, och allmänhetens sviktande trohet mot nykterhetens sak har utplånat enskilda människors mest näraliggande möjlighet att demonstrera sin tillhörighet till en puritansk gemenskap och kultur.

Stark rörlighet inom befolkningen förstärker naturligt nog denna vilsenhet, och till den bidrar även ekonomiska omvälvningar, av vilka en del inte saknar samband med en växande, lokalt begränsad nationalism.¹⁵ Var vi än befinner oss i ett urbaniserat samhälle stöter vi på

¹² Léon Dion, ”The mystery of Quebec” (*Daedalus*, bd 117/4, hösten 1988, s. 283-318), är en utmärkt illustration, exempelvis i stycken som detta: ”Denna nya generation visar inte samma önskan att engagera sig för franska språket som dess föregångare har gjort, delvis emedan den känner sig skyddad av... franskans författningsmässiga garantier... och delvis därför att Kanadas engelsktalande befolkning och minoriteter som talar andra språk, blir alltmer toleranta gentemot det franska språket” (s. 310).

¹³ R. F. Harney, ”’So great a heritage as ours.’ Immigration and the survival of the Canadian polity” (*Daedalus*, bd 117/4, hösten 1988), s. 75.

¹⁴ Gerard Pelletier, ”Quebec: different but in step with North America” (*Daedalus*, bd 117/4, hösten 1988, s. 271); Harney, ”’So great a heritage as ours.’”, s. 62.

¹⁵ Nationalismen i Quebec på 1970-talet vållade en kraftig åderlätning av företagsamheten i Montreal, dittills både den största kanadensiska staden och centrum för kanadensisk ekonomisk verksamhet, till förmån för Toronto. ”Staden håller på att ge sig i kast med en mer beskedlig framtidsroll som regionalt centrum för Quebec och östra Kanada.” Trots detta, och trots att minoritetsspråken har utövat ett påtagligt mindre inflytande över

främlingar — rotlösa män och kvinnor, som påminner oss om hur sköra eller förtorkade våra egna släktrötter har blivit.

I de västligaste av de tidigare kommunistiska samhällena intensifieras denna sociala vilshenhet av sammanbrottet i de existensformer flertalet invånare har känt till och lärt sig att leva med. Nationalism eller etnicitet är — för att citera vad Miroslav Hroch skriver om vår tids Central-europa — ”en ersättning för integrerande faktorer i ett disintegrerande samhälle. När samhället sviktar, ter sig nationen som den yttersta garantin.”¹⁶

I de socialistiska eller förut socialistiska ekonomiska systemen, som med Janos Kornais ord huvudsakligen styrdes av en ”knapphetens ekonomi”,¹⁷ hade människors etniska tillhörighet liksom deras släktskapsband och andra potentiellt ömsesidiga eller beskyddande sociala nät redan fått en mer konkret funktion. De gav ”medlemmar av samma grupp en fördel framför medtävlare från 'andra' grupper”¹⁸ vid fördelningen av knappa resurser; omvänt definierade de ”de andra”, vilkas anspråk fick stå tillbaka för ”våra”. Där samhället som helhet och den centrala regeringsmakten fullständigt råkar i upplösning, som i det förutvarande Sovjetunionen, blir ”utböligen” försvarslös. ”Städer, [administrativa områden,] republiker reser stängsel för att värja sig mot krav från kringflyttande.” Lokala livsmedelskort delar upp marknaden i separata ekonomiska minisystem ”och skyddar tillgångarna... mot främlingar”.¹⁹

I postkommunistiska samhällen är emellertid den etniska eller nationella identiteten framför allt ett hjälpmedel för att kunna definiera de oskyldigas gemenskap och peka ut de skyldiga, som bär ansvaret för ”vår” svåra belägenhet; detta gäller i synnerhet när de kommunistiska regimerna inte längre finns till och kan tjäna som syndabockar. Som någon har sagt om Tjeckoslovakien: ”Landet dräller av avvikande Andra. Varenda människas pekfinger ömmar av att peka ut Andra, som förses med öknamn.”²⁰ Detta är emellertid en allmängiltig och inte enbart postkommunistisk situation. ”Dom” kan och måste få skulden för alla de brister, all den otrygghet och vilshenhet som så många av oss upplever efter fyra årtionden av de snabbaste och mest genomgripande omvälvningarna i människors tillvaro under historisk tid. Och vilka är då ”dom”? Naturligtvis, och rent definitionsmässigt, alla ”inte-oss” främlingarna som är fiender redan genom att vara annorlunda: nuvarande främlingar, förutvarande främlingar, till och med helt imaginära främlingar som i Polen, där antisemitismen rar fortsätta att förklara alla landets svårigheter fast judarna helt har fördrivits. Om främlingarna med deras nedriga knep inte hade funnits, hade det varit nödvändigt att uppfinna dem. Vid slutet av vårt årtusende behöver de dock sällan uppfinnas; de är närvarande och igenkännliga överallt i våra städer som offentliga faromoment och bärare av föroreningar; de finns bortom våra gränser och utanför vår kontroll men hatar oss och stämplar mot oss. I mindre lyckosamma länder är de och har alltid varit våra grannar men själva vår samexistens med ”dom” urholkar numera den exklusiva vetskapen om att vi tillhör *vårt* folk och *vårt* land.

Montreal än över andra storstäder, tycks den språkliga stridbarheten inte ha mattats. I Toronto och Vancouver utgör vita protestanter av anglosaxiskt ursprung inte längre majoriteten av befolkningen, medan fransk-kanadensare utgör 66 procent av Montreals befolkning. Jfr Alan F.J. Artibise, ”Canada as an urban nation” (*Daedalus*, bd 117/4, hösten 1988, s. 237-264).

¹⁶ M. Hroch, ”Nationale Bewegung früher und heute. Ein europäischer Vergleich” (opubl. uppsats 1991) s. 14. Som jag väl knappast behöver tillägga, håller Hroch fast vid att den skenbara renässansen för gammal nationalistisk propaganda i östra Mellaneuropa inte (som regel) fullföljer en gammal nationalistisk tradition utan är en sorts återuppfunnen tradition, en ”Illusion der Reprise”. ”Liksom exempelvis artonhundratalets tjeckiska patrioter styrde ut sig som hussitiska krigare, klär nu patrioterna i dagens östeuropeiska nationaliströrelser ut sig till artonhundratalspatrioter” (s. 11).

¹⁷ J. Kornai, *The Economics of Shortage* (Amsterdam 1980).

¹⁸ Katherine Verdery, opublicerat utkast på temat ”Nationalism and the 'Road to Democracy'”, s. 36.

¹⁹ Caroline Humphrey, ”Icebergs', barter and the mafia in provincial Russia” (*Anthropology Today*, 7(2) 1991, s. 8-13).

²⁰ Andrew Lass, citerad av Verdery, ”Nationalism and the 'Road to Democracy'”, s. 52.

Har sådana etnisk/nationalistiska reaktioner över huvud taget något gemensamt med den senaste tidens tilltagande ”fundamentalism” i många delar av vår värld? Den har sagts vädja till ”människor som inte tål en tillfällig och slumpartad existens eller oförklarade förhållanden [och följaktligen] ofta samlas kring dem som står till tjänst med de mest fullständiga, heltäckande och omåttliga världsåskådningar”.²¹ Den uppfattas som ”ständigt reagerande, reaktionär”. ”En eller annan kraft, tendens eller fiende måste beskyllas för att faktiskt eller potentiellt tära och fräta på rörelsen eller äventyra dess existens och allt den sätter värde på.” De ”fundamentala värden” som fundamentalismen framhäver ”härör alltid från något tidigare, som man förmodar mer ursprungligt och rent... skede i ens egen heliga historia”. De ”används för att dra gränser, för att locka ens egen sort och stöta bort andra, de skall vara demarkationer”. Och de betar sig i enlighet med George Simmels gamla iakttagelse:

Grupper, och i synnerhet minoriteter, som lever i konflikt... avvisar ofta närmanden eller överseenden från motparten. Den slutenhet som präglar deras motstånd och utan vilken de inte kan kämpa vidare skulle förlora sin skärpa... Inom vissa grupper kan det till och med vara ett prov på politisk klokhet att se till att fiender finns för att medlemmarnas sammanhållning skall förbli effektiv och för att medlemmarna skall förbli medvetna om vilket vitalt intresse de har av denna sammanhållning.²²

Likheterna med en rad färsk etnisk/nationalistiska företeelser är uppenbara, speciellt när rörelserna själva är anknutna till eller försöker återknyta till någon gruppsspecifik religiös tro — som hos (de kristna) armenierna i deras opposition mot de (muslimska) azeriska turkarna, eller i det senaste, utpräglat gammeltestamentliga skedet av likud-sionismen i Israel, som så kraftigt avviker från den aggressivt profana, rent av religionsfientliga ideologin hos rörelsens grundare.²³ Det förefaller sannolikt att en gästande utomjording skulle uppfatta etnisk exklusivitet och konflikter, xenofobi och fundamentalism som olika sidor av samma allmänna företeelse. En viktig distinktion föreligger dock: Fundamentalismen erbjuder, oavsett vilken religiös variant den företräder, ett detaljerat och konkret program för både de enskilda människorna och samhället, låt vara att det kanske har hämtats ur texter eller traditioner som inte självklart lämpar sig för tjugonde seklets slutskede. Att finna alternativ till det nuvarande urartade och onda samhället innebär inte något omedelbart problem: Än en gång göms kvinnorna utom synhåll, eller också får gifta kvinnor håret kortklippt; tjuvar straffas ånyo genom att få händer eller fötter avhuggna; alkohol och allt annat som strider mot ritualen blir bannlyst; och Koranen eller Bibeln eller vad som eljest utgör den auktoritativa sammanfattningen av evig visdom ger — rätt tolkad av dem som har detta till uppgift — fullständig praktisk och moralisk vägledning i alla ämnen. Den etniska eller språkliga tillhörighetens bud ger däremot ingen som helst vägledning för framtiden, inte ens när nya stater grundas på etnisk/språkliga kriterier. Den är rätt och slätt en protest mot status quo eller, rättare sagt, mot ”de andra”, som hotar den egna, etniskt bestämda gruppen. Till skillnad från fundamentalismen som, hur trångsynt och sekteristisk den än må vara i sin aktuella framtoning, hämtar sin styrka ur anspråket på att äga en *universell* sanning, i teorin giltig för alla, förvisar nationalismen definitionsmässigt ur sin synkrets alla som inte tillhör den egna ”nationen”, alltså den överväldigande majoriteten av mänskligheten. Dessutom är nationalismen, som vi har sett, antingen fientligt inställd till det förflutnas realiteter eller uppbyggd på dess ruiner, medan fundamentalismen åtminstone till en viss grad kan vädja till vad som finns kvar av verkliga

²¹ Martin E. Marty, ”Fundamentalism as a social phenomenon” (*Bulletin, The American Academy of Arts and Sciences*, 42/2, november 1988, s. 15-29).

²² *Ibid.* s. 20-21.

²³ Det är inte klart i vad mån den verkligt traditionstroga judiska religiösa ortodoxin — som ju motsätter sig att en stat grundas i Israel för alla judar före Messias' återkomst — har dämpat eller upphört med sitt motstånd mot sionismen. I varje fall behöver inte judiska nybyggare i de ockuperade områdena, även om de visar upp alla religionens rituella attiraljer, automatiskt likställas med den andra (och sannolikt växande) flygeln av judisk fundamentalism, som strävar efter att åter påtvinga ett sekulariserat samhälle de religiösa riterna i all deras stränghet.

seder och traditioner eller till de rester av tidigare sedvänjor som har införlivats med religiös praxis.

Nationalismen har dock å sin sida en fördel framför fundamentalismen. Just tack vare sin obestämdhet och brist på programmatiskt innehåll har den möjlighet att få stöd från alla håll inom sitt samhälle. Med undantag av genuint traditionsbundna kollektiv, som reagerar mot allra minsta intrång av modernitet, tycks fundamentalismen i alla samhällen vara en företeelse som är typisk för minoriteter. Detta kan döljas på olika sätt. En regim kan ha en sådan maktställning att den kan påtvinga sitt folk en fundamentalistisk lära, vare sig folket gillar den eller ej (som i Iran); även fundamentalistiska minoriteter kan ha förmågan att verkningsfullt mobilisera strategiskt utplacerade väljargrupper, som i Israel och USA. Numera kan det dock tas för givet att ”det moraliska flertalet” inte är ett verkligt (röst-)flertal, liksom ”en moralisk seger” (traditionell omskrivning för nederlag) inte är någon verklig seger. En etnisk samhörighet kan emellertid mobilisera det stora flertalet inom ett kollektiv — förutsatt att den tilltalar människorna på ett tillräckligt vagt eller irrelevant sätt. Det råder knappast något nämnvärt tvivel om att de flesta icke-israeliska judar i världen är ”för Israel”, att de flesta armenier stöder det armeniska kravet på att få överta Nagorno-Karabach från Azerbajdzjan eller att de flesta flamländare så mycket som möjligt undviker att tala franska. Naturligtvis vittrar detta slags enighet sönder i samma ögonblick som nationens sak inte längre beskrivs med allmänna fraser utan bestäms av mer preciserade och därför långt mer omstridda termer: inte ”Israel” i största allmänhet utan den politik som förordas av Begin, Shamir eller Sharon; inte Wales i allmänhet utan det walesiska språkets särställning; inte flamskhet kontra franskhets utan ett bestämt flamländskt nationalistparti.²⁴ I de senare fallen tenderar rörelser eller partier som uttryckligen binder sig för ett ”nationalistiskt”, som regel separatistiskt, program att stå för sektions- eller minoritetsintressen eller att vara politiskt ostadiga och vankelmodiga. De snabbt växlande medlemstal och valresultat som noteras för nationalistpartierna i Skottland, Wales och Quebec och utan tvivel även på andra håll under de senaste tjugo åren, illustrerar denna brist på stabilitet. Som alltid tycker sådana partier om att identifiera sig med den känsla av kollektivt utanförskap, den fientlighet mot ”dom” och den ”föreställda gemenskap” som kan vara nästan allmänt förhärskande i deras ”nation”, men det är ytterst osannolikt att de är det enda uttrycket för en sådan nationell endräkt.

III

Den ångest och vilshenhet som kommer till uttryck i denna längtan efter att få känna sig som hemma, och som följaktligen speglas i en ”identitetens politik” — som inte nödvändigtvis avser nationell identitet — är inte någon mer pådrivande historisk kraft än den längtan efter ”lag och ordning” som är en lika begriplig reaktion på en annan sida av det samhälleliga sönderfallet. Båda företeelserna är snarare symtom på sjukdomen än någon diagnos av den, och de innebär avgjort inte någon sjukdomsbehandling. Ändå skapar de en illusion av att nationer och nationalism utgör en oemotståndlig och växande kraft, som är mogen för det tredje årtusendet. Denna ”kraft” överdrivs ytterligare genom den semantiska illusion som i vår tid officiellt förvandlar alla stater till ”nationer” (och medlemmar av Förenta nationerna) även när de verkligen inte är några nationer. Alla rörelser som strävar efter territoriell autonomi är därför benägna att betrakta sig själva som grundare av ”nationer”, även när detta uppenbarligen inte är fallet; och alla rörelser som förespråkar regionala, lokala eller ännu snävare intressen gentemot en centralmakt eller en statlig byråkrati vill gärna till varje pris styra ut sig i nationell kostymning, helst i den etnisk-språkliga folkdräkten. Nationer och nationalism ger därför intryck av att vara mäktigare och mer allestädes närvarande än de faktiskt är. Aruba planerar att bryta sig ut ur Nederländska Västindien, då ön inte tycker om att vara hopkopplad

²⁴ Mellan åren 1958 och 1974 inträffade det aldrig att de tre ledande belgiska partierna (i sin flamländska version) tillsammans uppnådde mindre än 81,2 procent av rösterna i Flandern. Se A. Zolberg i M. Esman (red.), *Ethnic Conflict in the Western World* (Ithaca 1977) s. 118.

med Curaçao. Gör detta folket på Aruba till en nation? Eller folket på Curaçao, eller i Surinam, som redan tillhör Förenta nationerna? Människorna i Cornwall har turen att kunna måla sina regionala missnöjesanledningar i den keltiska traditionens tilltalande färger, vilket ger dem större tyngd, fastän detta har förlett somliga cornwallbor att åter-uppfinna ett språk som ingen har talat på 200 år, och fastän den enda folkliga tradition som verkligen har sina rötter i grevskapet, är en metodism i bröderna Wesleys anda. Cornwallborna är lyckligare ställda än folket i Merseyside, som till försvar för sina lika vanlottade eller ännu mer missgynnade lokala intressen inte kan uppåda något annat än minnet av the Beatles och generationer av Liverpool-gycklare (*Scouse comedians: scouse av lobscouse* = både maträtten lapskojs och skämtsam benämning på liverpoolbo; ö. a.) samt de rivaliserande fotbolls-klubbarnas stolta traditioner; samtidigt måste merseysideborna sorgfälligt undvika allt som erinrar dem alltför tydligt om de splitaktiga färgerna orange och grönt (symbolfärgerna för de båda irländska nationalistiska motståndarlägren; ö.a.). Merseyside kan inte blåsa i patriotisk trumpet. Det kan Cornwall. Men är de omständigheter som vållar missnöje i det ena området väsentligt olika dem som har samma verkan i det andra?

Den tilltagande separatistiska och etniska agitationen beror i själva verket delvis på att den statsgrundande principen efter andra världskriget, tvärt emot vad många tror och till skillnad från förloppet efter första världskriget, inte har haft någonting att skaffa med Wilsons princip om nationellt självbestämmande. I stället har den berott på tre krafter: avkolonisering, revolutioner och givetvis ingripanden från utomstående makter.

Avkoloniseringen innebar i stort sett att områden som tidigare hade stått under koloniförvaltning gjordes om till oavhängiga stater inom sina gamla koloniala gränser. Dessa hade naturligtvis dragits upp utan något samråd med befolkningen, kanske också utan någon kännedom om den, och hade därför ingen nationell eller ens protonationell innebörd för de nya staternas medborgare, bortsett från några av kolonimakterna utbildade och västerländskt påverkade infödda minoriteter av växlande men oftast obetydlig storlek. Om sådana områden var alltför små och utspridda, som i många koloniserade ögrupper, blev de i stället sammanslagna eller åtskilda med sikte på praktisk lämplighet eller lokalpolitiska hänsyn. Detta är bakgrunden till att ledarna i sådana nya stater, ofta till sist förgäves, kommer med ständiga vädjanden till folket om att höja sig över ”tribalismen”, ”kommunalismen” eller vad det kan vara för krafter som får skulden när de nya invånarna i republiken X inte först och främst känner sig som patriotiska medborgare i X utan snarare som medlemmar av något annat kollektiv.

Det attraktiva med flertalet sådana ”nationer” och ”nationella rörelser” var kort sagt raka motsatsen till den nationalism vars mål är att förena människor som anses ha samma etniska bakgrund, samma språk, kultur, historiska bakgrund och så vidare. Lockelsen var i själva verket *internationalistisk*. Internationalismen bland ledarna och kadrerna i Tredje världens nationella befrielseörelser är mer påfallande i länder där sådana rörelser spelade en ledande roll under frihetskampen än i de länder som avkoloniserades ovanifrån; när en rörelse tidigare hade fungerat eller tyckts fungera som en förenad ”folkets” rörelse men brakade samman efter befrielsen, blev sammanbrottet mer dramatiskt. Ibland hade sammanhållningen inom rörelsen, exempelvis i Indien, spruckit redan före frigörelsen.

Vanligare har dock varit att spänningar en kort tid efter befrielsen har uppstått mellan de olika beståndsdelarna av oavhängighetsrörelsen (till exempel mellan araberna och berberna i Algeriet), mellan de folk som aktivt deltog i kampen och dem som inte gjorde det, eller mellan ledarnas ickesekteristiska sekularism och stämmningsläget bland massorna. Naturligt nog har störst uppmärksamhet ägnats åt de fall där etniskt och klanmässigt sammansatta stater har spruckit upp eller håller på att spricka: 1947 års delning av den indiska subkontinenten, klyvningen av Pakistan och tamilernas separatistiska krav i Sri Lanka. Vi får dock aldrig glömma att detta är specialfall i en värld där stater med många stammar och etniska grupper är det normala. I huvudsak stämmer fortfarande några ord som skrevs för nästan trettio år

sedan: ”Stater som omfattar många språkliga och kulturella grupper, såsom flertalet afrikanska och asiatiska länder, har inte splittrats, och de stater som endast rymmer en del av en enda språkgrupp, till exempel arabstaterna och Nordafrikas länder, har... inte enats.”²⁵

Slutligen har främmande maktens interventioner givetvis varit icke-nationalistiska till både syfte och verkan, om inte slumpen har velat annorlunda. Detta är så självklart att det inte behöver exemplifieras. Samma sak gäller dock även verkan av sociala revolutioner, om också mindre påtagligt. Socialrevolutionärerna har varit klart medvetna om nationalismens makt och har själva ideologiskt engagerat sig för nationellt självbestämmande, även när detta egentligen inte har eftersträvats; ett exempel på det senare utgör de lusatiska slaverna (= sorber eller vander, en folkrest i trakten av Lausitz; ö.a.); deras språk trängs undan allt mer, trots de beundransvärda försöken att vårda det under de år då DDR existerade som oavhängig stat. Den *enda* typ av konstitutionella anordningar som socialistiska stater har tagit på allvar efter år 1917 är formlerna för nationell självständighet och federalism. Andra författningstexter har, om de över huvud taget har existerat, under långa perioder varit rent abstrakta; det nationella oberoendet har däremot aldrig upphört att ha en viss reell, operativ innebörd. I den mån sådana regimer inte åtminstone teoretiskt identifierar sig med någon bestämd nationalitet²⁶ utan vill underordna alla nationaliteternas intressen under ett gemensamt högre syfte är de emellertid icke-nationella.

Därför inser vi nu vid en vemodig återblick att regimernas främsta insats i mångnationella kommunistländer bestod i att dämpa nationalismens katastrofala skadeverkningar inom dessa länder. Den jugoslaviska revolutionen lyckades, under en period som tämligen säkert var längre än någon tidigare, hindra nationaliteterna inom statens gränser från att massakrera varandra, ett resultat som nu tyvärr har smulats sönder. De potentiellt nedbrytande nationella tendenser som Sovjetunionen så länge lyckades kuva (utom under andra världskriget) ligger nu i öppen dager. Faktum är att den ”diskriminering” eller till och med det ”förtryck” som utländska förkämpar för diverse sovjetiska nationaliteter brukade protestera emot var mycket lindrigare²⁷ för dessa nationaliteter än följderna av sovjetmaktens sammanbrott kom att bli. Den officiella sovjetiska antisemitismen, som utan tvivel har varit märkbar alltsedan staten Israels grundande år 1948, måste jämföras med den svallvåg av folklig antisemitism som har kunnat bevittnas efter det att politisk mobilisering (även reaktionär sådan) åter blev tillåten; här har jag då inte ens nämnt de omfattande judemassakrer som begicks av *lokala element* i de baltiska staterna och Ukraina medan den tyska inmarschen ännu pågick men *innan de systematiska tyska mordena på judar hade börjat*.²⁸ Det kan i själva verket hävdas att den nuvarande vågen av helt eller delvis etniskt färgad agitation är ett svar på de övervägande icke-etniska och icke-nationalistiska principerna för grundande av stater under större delen av nittonhundratalet. Härmed dock inte sagt att sådana etniska reaktioner på något sätt utgör ett principiellt alternativ för en politisk nyordning av världen under tjugoförsta seklet.

Detta bekräftas av en tredje iakttagelse. ”Nationen” är i dag synbarligen i färd med att förlora en viktig del av sina gamla uppgifter; dit hörde att åstadkomma ett territoriellt avgränsat ”nationalhushåll”, som utgjorde en byggsten i den större ”världshushållningen”, åtminstone ide utvecklade trakterna på vårt klot. Efter andra världskriget och i synnerhet efter 1960-talet

²⁵ John H. Kautsky, ”An essay in the policies of development” i John H. Kautsky (red.), *Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism* (New York-London 1962) s. 35.

²⁶ Till de sällsynta undantagen från denna regel hör den systematiska romaniseringen i Ceausescus Rumänien. Denna politik bryter mot de noggranna anordningar som vidtoges för att säkra det nationella självbestämmandet när kommunisterna erövrade makten efter andra världskriget.

²⁷ Detta uttalande får inte uppfattas som ett uttryck för försonlighet gentemot de tvångsförflyttningar av hela befolkningar som ägde rum under kriget. Sådant kan inte förlätas under några andra omständigheter än om det gäller att rädda en berörd befolkning från att utplånas.

²⁸ Arno Mayer, *Why Did the Heavens not Darken? The "Final Solution" in History* (New York 1989) s. 257-262.

har ”nationalhushållens” roll försvagats eller till och med ifrågasatts till följd av de stora förändringarna inom den internationella arbetsfördelningen; inom denna utgörs grundenheterna numera av transnationella eller mångnationella företag i alla storlekar, med en motsvarande utveckling av internationella center och nätverk för ekonomiska transaktioner som i praktiken ligger utanför statliga regeringars kontroll. Antalet internationella organisationer *på regeringsnivå* växte från 123 år 1951 till 280 år 1972 och 365 år 1984; antalet internationella organisationer *utan regeringsanknytning* växte från 832 till 2.173 år 1972 och mer än fördubblades till 4.615 under den följande tolvårsperioden.²⁹ Mot slutet av vårt århundrade är det enda fungerande ”nationalhushållet” förmodligen det japanska.

Inte heller har de gamla (utvecklade) ”nationalhushållen” rätt och slätt ersatts som världssystemets främsta byggstenar av ännu större sammanslutningar eller förbund av ”nationalstater”, exempelvis EU, eller ställts under kollektiv kontroll av organ som Internationella valutafonden, även om uppkomsten av sådana också är ett tecken på tillbakagången för ”nationalhushållens värld”. Viktiga led i det internationella transaktionssystemet, till exempel marknaden för eurodollar, befinner sig helt utom kontroll av vad slag det vara må.

Att allt detta har blivit möjligt beror givetvis både på den teknologiska revolutionen inom transport- och kommunikationsväsendet och på att produktionsfaktorerna under en så lång period efter andra världskriget har kunnat förflyttas fritt över stora delar av jorden. Detta har också lett till en väldig våg av internationella och interkontinentala migrationer, den största sedan årtiondena närmast före år 1914; dessa folkförflyttningar har för övrigt förvärrat slitningarna mellan grupper i samhället, särskilt i form av rasism, och dessutom medfört att ett system av nationella territorier som med ensamrätt ”tillhör” de infödda, och där främlingar lär sig att hålla sig på mattan, har blivit ett ännu mer orealistiskt alternativ inför det tjugoförsta seklet än det var inför det tjugonde. För närvarande genomlever vi en period med en märklig kombination av det sena nittonhundratalets teknologi, artonhundratalets frihandel och en förnyelse av de perifera, förmedlande knutpunkter som var så karakteristiska för världshandeln under medeltiden. Stadsstater som Hongkong och Singapore får nytt liv, ”industrizoner” med extraterritoriell status förökar sig snabbt inom tekniskt suveräna stadsstater, ungefär som Hansans privilegierade handelsplatser på sin tid, och detsamma gäller om de skatteparadis som placeras utanför kusterna av i övrigt värdelösa öar och som inte har någon annan funktion än just att förlägga ekonomiska transaktioner utanför nationalstaternas kontroll. För alla dessa utvecklingstendenser är nationernas och nationalismens ideologi utan relevans.

Härmed inte sagt att staternas ekonomiska funktioner har minskat eller kan väntas tyna bort. Tvärtom har de tilltagit i både kapitalistiska och icke-kapitalistiska stater trots den benägenhet båda lägren under 1980-talet har visat att stimulera privat och annan icke-statlig företagsamhet. Helt bortsett från den fortsatta betydelsen av statlig styrning, planering och förvaltning även i länder som i princip bekänner sig till nyliberalismen har andra omständigheter sannolikt gjort nationalstaten till en viktigare faktor än förut för världens befolkning. Stor betydelse för staternas ekonomi har de offentliga utgifterna och intäkterna redan genom sin väldiga tyngd men framför allt på grund av sin allt viktigare roll i den kraftiga omfördelning av nationalinkomsten som ständigt sker via skatte- och välfärdspolitiken. De olika nationernas näringsliv undergrävs av det transnationella näringslivet men sammanlever och sammanflätas med det. Det gamla nationella näringslivet eller ”den nationella ekonomin” är emellertid inte längre vad den har varit, bortsett från å ena sidan stater som lever i den mest utpräglade, självvalda isolering — och hur många sådana kan väl finnas kvar nu när till och med Burma tycks överväga att återinträda i världen? — och möjligen Japan som en motsatt ytterlighet. Till och med USA, som ännu på 1980-talet föreföll tillräckligt stort och dominerande för att kunna handskas med sina ekonomiska problem utan att bry sig om några andra, insåg mot slutet av

²⁹ David Held, ”Farewell nation state” (*Marxism Today*, Dec. 1988) s. 15.

detta årtionde att landet ”hade avstått åtskilligt av kontrollen över sin ekonomi åt utländska investerare... [som] nu har i sin makt att hjälpa USA-ekonomin att fortsätta växa eller bidra till att störta den ut i en recession” (*The Wall Street Journal*, 5 december 1988, s. 1). Alla små och praktiskt taget alla medelstora staters ekonomi hade helt klart upphört att vara autonom i den mån den någonsin hade varit det.

En annan omständighet gör sig också påmind här: De djupgående politiska konflikter som i dag kan väntas avgöra jordens öde har inte mycket att göra med nationalstater, eftersom något internationellt statssystem av europeisk artonhundrataltyp inte har existerat på det senaste halvsekle.

Politiskt var världen efter år 1945 tvåpolig och grupperad kring två supermakter, som till nöds kan kallas nationer i elefantstorlek men absolut inte delar av ett internationellt statssystem av artonhundrataltyp eller av den typ som fanns före år 1939. Stater som företrädde en tredje ståndpunkt kunde på sin höjd bromsa upp en supermakts agerande, vare sig de själva hade anknytning till någon supermakt eller ej, men det finns inga klara bevis för att de ingrep på detta sätt med någon nämnvärd verkan. Dessutom var huvudkonflikten för Förenta staternas vidkommande — och troligen i rudimentär grad även för Sovjetunionens del före Gorbatjovs tid — av ideologiskt slag, och en seger för den ”rätta” ideologin var liktydig med den lämpliga supermaktens herravälde. Under perioden efter år 1945 präglades världspolitiken i grunden av revolution och motrevolution, medan nationella problem bara kom emellan för att understryka eller störa huvudtemat. Det är sant att detta mönster raserades år 1989, då Sovjetunionen upphörde att vara supermakt; och redan något tidigare hade modellen av en värld som splittrades av oktoberrevolutionen upphört att ha något närmare samband med det sena nittonhundratalets realiteter. Det omedelbara resultatet av dessa förändringar var att världen lämnades utan något internationellt system eller någon ordnande princip, även om den kvarvarande supermakten försökte att ensam etablera sig som världspolis, en roll som sannolikt överstiger dess och varje annan ensam stats ekonomiska och militära förmåga.

För närvarande finns det således inte alls något system. Att en separation av folken på etnisk-språkliga grunder inte på något vis förslår som basis för en stabil eller på kort sikt åtminstone någorlunda förutsägbar världsordning blir år 1992 uppenbart redan vid en hastig blick på det stora området mellan Vladivostok i öster och Wien—Trieste i väster. Samtliga kartor över denna femtedel av jordytan är provisoriska och osäkra. Och det enda vi vet om dess kartografiska framtid är att den blir beroende av en handfull huvudagerande utanför området, bortsett från Ryssland (som sannolikt kommer att förbli en ganska betydande politisk enhet). De huvudagerande kan kallas så just därför att de ännu inte har splittrats av separatistisk agitation; de omfattar Tyskland, Turkiet, Iran, Kina, Japan samt — på ett visst avstånd — Förenta staterna.³⁰

Ett nytt ”nationernas Europa” skulle nämligen inte ens utgöra en samling oavhängiga och suveräna stater. I militärt avseende beror små staters oavhängighet av en internationell ordning som, hur den än är beskaffad, skyddar dem mot rovlystna starkare grannar; detta illustrerades i Mellanöstern omedelbart efter att jämvikten mellan supermakterna upphörde. Innan ett nytt internationellt system hinner växa fram, kommer åtminstone en tredjedel av de nu existerande staterna — de som bara har en folkmängd om två och en halv miljoner eller mindre — inte att ha några effektiva garantier för sitt oberoende. Att upprätta ytterligare en rad småstater skulle enbart öka antalet otrygga politiska enheter. Och när ett sådant nytt internationellt system tar form, kommer de små och de svaga att ha ett lika litet reellt inflytande över det som Oldenburg eller Mecklenburg-Schwerin hade över det tyska statsförbundet

³⁰ När detta skrivs, har den europeiska gemenskapen ännu inte gett prov på någon förmåga till samfällid aktion på det internationella diplomatiska fältet, och Förenta nationerna uppträder som ett bihang till Förenta staternas politik. Denna situation behöver givetvis inte bli bestående.

på artonhundratalet. I ekonomiskt avseende är, som vi har sett, även långt starkare stater avhängiga av ett världsomspännande ekonomiskt system, som de inte har någon kontroll över och som bestämmer över deras inre angelägenheter. En lettisk eller baskisk "nationell" ekonomi helt skild från en större enhet i vilken den ingår som en del är ett lika meningslöst begrepp som en parisisk ekonomi helt skild från den franska.

Till småstaternas fördel talar på sin höjd att de i dag ekonomiskt inte är mindre funktionsdugliga än större stater med tanke på hur "den nationella ekonomin" har försvagats jämfört med den transnationella. Det kan också göras gällande att en "region" är en mer rationell underavdelning av stora ekonomiska enheter som EU än de historiska stater som officiellt är EU:s medlemmar. Båda dessa uppfattningar är enligt min mening korrekta men logiskt finns det inget samband mellan dem. Västeuropeiska separatistiska nationaliströrelser som den skotska, den walesiska, den baskiska eller den katalanska föredrar i dag att kringgå sina länders regeringar genom att vädja direkt till Bryssel i egenskap av "regioner". Det finns emellertid ingen anledning att anta att en mindre stat just i kraft av sin litenhet är lämpligare som ekonomisk region än en större stat (att till exempel Skottland skulle vara lämpligare än England); omvänt finns det inga skäl till att en ekonomisk region just såsom sådan skulle sammanfalla med en potentiell politisk enhet som grundas på etnisk-språkliga eller historiska kriterier.³¹ När separatistiska rörelser i små nationer ser sina bästa chanser ligga i att etablera sig som underavdelningar av en större, politisk-ekonomisk enhet (i detta fall EU), överger de dessutom i praktiken sådana rörelsers klassiska mål, som ju går ut på att grunda oberoende och suveräna nationalstater.

I dag går dock argumenten mot *Kleinstaaterei*, åtminstone i dess etnisk-språkliga form, inte enbart ut på att det inte löser vår tids verkliga problem utan också på att småstaterna, om de alls förmår genomföra sin politik, gör dessa problem ännu svårare. För närvarande är kulturens frihet och pluralism tämligen säkert bättre skyddade i stora stater som är medvetna om sin mångnationella och mångkulturella karaktär, än i småstater som försöker förverkliga sitt ideal att bli homogena i etniskt-språkligt och kulturellt avseende. Det är inte alls förvånande att den slovakiska nationalismens mest pockande krav år 1990 var att få "göra slovakiskan till landets enda officiella språk och tvinga den etniskt ungerska befolkningen på 600.000 personer att endast använda slovakiska i sina kontakter med myndigheterna".³² Den nationalistiska algeriska lag från slutet av år 1990 som "gjorde arabiska till nationalspråk och fastställde dryga böter för användningen av något annat språk i officiella transaktioner" kommer i detta land inte att uppfattas som en frigörelse från det franska inflytandet utan som ett angrepp på den berbisktalande tredjedelen av alla algerier.³³ Med fog har det sagts att

en modern version av de fördomsfria lokala band som fanns i världen före artonhundratalet låter trevligt, men det tycks inte vara i den riktningen de som demolerar våra dagars nationalstater pekar... De tar alla sikte på stater som inte grundas på en strävan efter toleranta och någorlunda öppna små länder utan på den trångsynta uppfattningen att det som borde förena människorna är etnisk, religiös eller språklig likformighet.³⁴

Monolitiska strävanden av detta slag håller redan på att resultera i anspråk på autonomi och separatism bland de hotade minoriteterna inom sådana nationalistiska enheter, och i något som hellre bör kallas libanisering än balkanisering. Turkar och ryssar försöker bryta sig ut ur Moldavien, serber förklarar sig oavhängiga av ett nationalistiskt Kroatien, andra kaukasiska folk förkastar georgiernas dominans; omvänt hörs samtidigt ett ultraetniskt muttrande i Vilnius, där somliga ifrågasätter om en ledare vars namn antyder tyskt påbrå kan ha den rätta

³¹ Detta torde klart framgå av Sydney Pollards *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe 1760-1970* (Oxford 1981), vars ämne behandlas som "huvudsakligen en fråga om regioner i en europeisk kontext" (s. VII).

³² Henry Kamm, "Language bill weighed as Slovak separatists rally", *New York Times* 25 okt. 1990.

³³ "Algerians hit at language ban", *Financial Times* 28 dec. 1990.

³⁴ "The state of the nation state", *Economist* 22 dec. 1990-14 jan. 1991, s. 78.

förståelsen för litauernas djupaste, fäderneärvda ambitioner. I en värld där förmodligen högst något dussin stater av ungefär 180 kan göra troligt att deras medborgare verkligen motsvarar någon enda etnisk eller språklig grupp blir en nationalism som bygger på införande av en sådan likformighet inte bara oönskad utan också i huvudsak nedbrytande.

Kort sagt: Slagordet om självbestämmande i dess klassiska, wilsonsk-leninistiska form, som till och med kan innefatta krav på utträdesrätt, kan inte som *allmängiltigt* program erbjuda någon lösning för nästa sekel. Det bör helst betraktas som ett symptom på en kris för artonhundratalsbegreppet ”nationalstat”, som har råkat i kläm mellan vad *The Economist* har kallat ”supranationalism” och ”infranationalism”.³⁵ Men den stora nationalstatens kris är också en kris för de små staterna, gamla som nya.

Det som kan ifrågasättas är alltså inte styrkan i mäns och kvinnors längtan efter en gruppidentitet, som kan ta sig uttryck i nationstillhörighet men (som den muslimska världen har visat) även på andra sätt. Det är inte heller styrkan i reaktionen mot den statliga, ekonomiska eller kulturella maktens centralisering och byråkratisering, alltså mot att makten är så avlägsen och okontrollerbar. Inte heller behöver vi tvivla på att nästan varje lokalt eller regionalt missnöje som lyckas drapera sig i färgglada banér tycker om att söka rättfärdigande på nationell nivå.³⁶ Vad skeptikerna tvivlar på är dels att tanken på att bilda homogena nationalstater skulle vara så oemotståndlig, dels att begreppet eller programmet skulle vara till någon nytta i det tjugoförsta århundradet. Även i områden där man kunde vänta sig att den klassiska strävan efter fristående nationalstater skulle vara stark har den uppslukats eller rent av vänts i sin motsats genom effektiv decentralisering eller regionalisering. Separatismen i olika amerikanska stater, åtminstone söder om Kanada, har gått tillbaka alltsedan det amerikanska inbördeskriget. Betecknande är vidare att de stater som besegrades under andra världskriget och som påtvingades en höggradig decentralisering — förmodligen som en reaktion mot den fascistiska centralismen — saknar de flesta separatistiska rörelser som förekommer i det övriga Västeuropa, trots att Bayern och Sicilien egentligen borde erbjuda en minst lika given grogrund för sådana rörelser som någonsin Skottland eller den franskspråkiga kantonen Jura i Schweiz. Den separatiströrelse som växte fram på Sicilien efter år 1943, blev faktiskt kortlivad, även om några få sicilianare fortfarande sörjer dess försvinnande som ”slutet för den sicilianska nationen”.³⁷ Rörelsen knäcktes av den lag om regional självstyrelse som antogs år 1946.

Nationalismen av i dag återspeglar alltså en endast delvis erkänd kris för Wilsons och Lenins gamla ideologi och program. Som vi har sett hyser även många gamla, starka och beslutssamma nationaliströrelser tvivel rörande ett verkligt statligt oberoende, även när de håller fast vid kravet på fullständig skilsmässa från de stater i vilka de för närvarande ingår (som fallet är med de baskiska och de skotska nationalisterna). Den gamla ”irländska frågan”, som ännu inte har fått någon tillfredsställande lösning, illustrerar denna osäkerhet. Å ena sidan har vi den oavhängiga republiken Irland, som insisterar på fullständigt politiskt oberoende av Storbritannien — markerat genom statens neutralitet under andra världskriget — men som i praktiken godtar ett betydande ömsesidigt samröre med detta land. Den irländska nationalismen har inte heller haft svårt för att anpassa sig till det kuriösa förhållandet att irländska medborgare under vistelser i Förenade kungariket åtnjuter fullständiga medborgerliga rättigheter där, som om de aldrig hade brutit sig ut ur detta; de har med andra ord *de facto* dubbelt

³⁵ Ibid. s. 73-78.

³⁶ ”Den klassbakgrund som de aktivistiska ledarna... [av den occitaniska rörelsen] kan uppvisa, tyder på att orsakerna till detta missnöje mindre beror på skillnader i ekonomisk utveckling regionerna emellan än på klagomål från akademiker och manschettarbetare ... från hela Frankrike.” William R. Beer, ”The social class of ethnic activists in contemporary France”, i Milton J. Esman (red.), *Ethnic Conflict in the Western World* (Ithaca 1977), s. 158.

³⁷ Marcello Cimino, *Fine di una nazione* (Palermo 1977); G. C. Marino, *Storia del separatismo siciliano 1943-1947* (Rom 1979).

medborgarskap. Å andra sidan har tron på det klassiska programmet för ett enda, enat, oberoende Irland snabbt mattats. Både Dublin-och London-regeringen skulle exempelvis troligen hålla med om det (relativt) önskvärda i ett enda, enat Irland. Även i den irländska republiken skulle emellertid få människor uppfatta en sådan förening som något annat än den minst dåliga av en knippa dåliga lösningar. Och omvänt — om Ulster i ett sådant läge skulle proklamera sitt oberoende av både Storbritannien och Irland, skulle de flesta Ulster-protestanter också uppfatta detta yttersta förnekande av påven som det minst onda av två onda ting. Vi torde, kort sagt, ha våra ord i behåll om vi påstår att endast en handfull fanatiker skulle betrakta detta tillkämpade etnisk/nationella självbestämmande som mer än en marginell förbättring jämfört med det bittert otillfredsställande status quo.

Också ide gamla nationerna kan vi lägga märke till en kris för nationalmedvetandet av liknande orsaker som i de nyare eller mindre staterna. Sådant detta medvetande växte fram i artonhundratalets Europa kunde det placeras någonstans inom en firsiding där hörnen hette Folket—Staten—Nationen—Ledningen. I teorin sammanföll dessa fyra element. Med ett av Hitlers slagord (där ordet *Volk* stod för både ”folk” och ”nation”) bestod Tyskland av ”ein Volk, ein Reich, ein Führer”, alltså av ett folk eller en nation, en stat och en statsledning. I praktiken tenderade föreställningarna om stat och statsledning att bestämmas av politiska kriterier som var typiska för tiden efter de stora sjuttonhundratalsrevolutionerna; tankarna om ”folket” och ”nationen” bestämdes däremot i stort sett av förpolitiska kriterier, som kom väl till pass vid konstruktionen av den föreställda och imaginära gemenskapen. Politiken brukade ständigt försöka överta och omvandla sådana förpolitiska element för sina egna syften. Det organiska sambandet mellan de fyra elementen togs för givet. Detta är emellertid inte längre möjligt i de historiska eller sedan länge väletablerade nationalstaterna.

Som en illustration av det sagda kan vi ta del av en opinionsundersökning år 1972 från Tyska förbundsrepubliken.³⁸ Den undersökta situationen var onekligen ett ytterlighetsfall: Tyskland hade ju förvandlats från att under Hitler ha varit den teoretiskt mest fullständiga av allgermanska politiska enheter till att bara vara den ena av minst två samexisterande stater som kunde göra anspråk på att företräda hela den tyska nationen eller en del av den. Emellertid är det just den situationen som gör det möjligt för oss att upptäcka osäkerheten och kluvenheten i de flesta medborgares sinnen när de reflekterar över ”nationen”.

Det första som kom fram vid denna opinionsundersökning var en stor osäkerhet. 83 procent av västtyskarna ansåg sig veta vad kapitalism var, 78 procent hyste inga tvivel rörande socialismen, men bara 71 procent hade någon åsikt om ”staten”, och 34 procent hade inte en aning om hur ”nationen” skulle definieras eller beskrivas. Bland de minst välutbildade var osäkerheten ännu större. 90 procent av de tyskar som hade genomgått gymnasieskola ansåg sig ha reda på alla dessa fyra begrepp, medan endast 54 procent av icke yrkesutbildade tyskar med enbart folkskola bakom sig ansåg sig veta vad ”staten” var, och endast 47 procent tyckte sig veta vad ”nationen” var. Denna osäkerhet berodde just på att den gamla liktydigheten mellan ”folk”, ”nation” och ”stat” hade gått i upplösning.

På frågan ”Är 'nation' detsamma som 'stat', eller talar vi om två olika saker?” gav 43 procent av västtyskarna 81 procent av de mest välutbildade — det givna svaret att orden inte var liktydiga, eftersom det fanns två samexisterande tyska stater. Så många som 35 procent trodde emellertid att nation och stat var oskiljaktiga; följaktligen kom 51 procent av arbetarna— 39 procent av dem som var under 40 år—till slutsatsen att Tyska demokratiska republiken nu var en nation för sig, eftersom den var en stat för sig. Vi kan också notera att den grupp som var mest övertygad om att stat och nation var identiska — 42 procent— utgjordes av yrkesutbildade arbetare; den grupp som var mest övertygad om att Tyskland bestod av en enda

³⁸ Bundesministerium für innerdeutsche Beziehungen, *Materialien zum Bericht zur Lage der Nation*, 3 bd (Bonn 1971, 1972, 1974), III, s. 107-113, isht s. 112.

nation fördelad på två stater var personer som röstade socialdemokratiskt. 52 procent av dem hade denna åsikt mot 36 procent av dem som röstade med kristdemokraterna. Man skulle kunna säga att det var i arbetarklassen som det traditionella artonhundratalsbegreppet ”nationen” visade den mest vitala överlevnadsförmågan ett århundrade efter Tysklands enande.

Detta visar att tanken på ”nationen”, när den väl likt en snäckas mjukdelar har halats fram ur det skenbart hårda skal vi kallar ”nationalstaten” uppenbarar sig i en klart vinglig och dallrig skepnad. Tyskarna öster och väster om Elbe hade naturligtvis inte slutat att uppfatta sig själva som ”tyskar” innan de båda tyska staterna återförenades, även om flertalet österrikare efter år 1945 förmodligen inte längre tänkte på sitt land som en del av ett Stortyskland, vilket de flesta av dem hade gjort mellan åren 1918 och 1945; säkert är att de tysktalande schweizarna aktivt tog avstånd från alla antydningar om att de skulle vara tyska. Vad öst- och västtyskarna på goda grunder var osäkra på var innebörden av deras ”tyskhet” i politiska eller andra avseenden. Det är för övrigt långt ifrån säkert att grundandet av en enad tysk förbundsrepublik år 1990 helt har gjort slut på denna osäkerhet.

Man kan misstänka att liknande undersökningar av andra historiska ”nationalstater” skulle resultera i ungefär lika oklara reaktioner. Hurdan är till exempel relationen mellan ”franskhets” och *francophonie* (en term som inte ens existerade förrän helt nyligen — den första förekomsten dateras till år 1959)? När general de Gaulle kallade invånarna i Quebec ”fransmän i utlandet”, var han fullständigt i otakt med vad vi har vant oss att uppfatta som den traditionella, ickespråkliga definitionen av franskhets, vare sig detta var hans avsikt eller ej. Nationalistiska quebecbor har i sin tur ”mer eller mindre avskaffat termen *homeland (la patrie)* och i stället lagt sig i den ändlösa debatten om fel och förtjänster med sådana termer som *nation, folk, samhälle* och *stat*”.³⁹ Juridiskt och förvaltningsmässigt var ”brittiskhet” fram till 1960-talet rätt och slätt en fråga om att vara född av brittiska föräldrar eller på brittiskt territorium, att vara gift med en brittisk medborgare eller att vara naturaliserad. I dag är saken långtifrån lika enkel.

Inget av detta innebär att nationalismen inte skulle vara mycket betydelsefull i dag eller att den är mindre vanligt förekommande än förut. Vad jag vill påstå är i stället att nationalismen trots sin uppenbart framträdande roll historiskt sett har blivit mindre viktig. Den är inte längre vad man kan kalla ett världsomfattande politiskt program, som den kan sägas ha varit under artonhundratalet och början av nittonhundratalet. Den är på sin höjd en komplicerande faktor eller en katalysator för andra utvecklingsförlopp. Det är inte orimligt att i likhet med Walter Bagehot beteckna den eurocentriska artonhundratalsvärldens historia som en berättelse om ”nationsbyggande”. Vi framställer alltså de viktigaste europeiska staternas historia efter år 1870 på detta sätt. Ett exempel på detta är titeln på Eugene Webers arbete *Peasants into Frenchmen*.⁴⁰ Kan någon väntas skriva det sena nittonde och det tidiga tjugonde seklets världshistoria i sådana termer? Det är högst osannolikt.

Tvärtom kommer den ohjälpligt att få skrivas som krönikan om en värld som inte längre rymms inom de hindersamma gränser som omger ”nationer” eller ”nationalstater”, sådana dessa brukade definieras antingen politiskt, ekonomiskt, kulturellt eller till och med språkligt. Den världen kommer i stort sett att bli övernationell och inomnationell (”supra- och infra-nationell”), men även infranationaliteten kommer att återspegla hur den gamla nationalstaten

³⁹ Dion, ”The mystery of Quebec”, s. 302. Den gaullistiska versionen av Quebec som ett franskt område framgick av en fransk kabinettsförklaring den 31 juli 1967; det hette där att Frankrike inte kunde ”förhålla sig likgiltigt till vad som i nuet och framtiden sker med en befolkning vilken härstammar från Frankrikes eget folk och på ett beundransvärt sätt förblivit sitt ursprungliga hemland trogen, och ej heller betrakta Kanada som ett främmande land i samma bemärkelse som andra [länder]” (*Canadian News Facts* bd 1, nr 15, 14 aug. 1967, s. 114).

⁴⁰ Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Stanford 1976).

förfaller som fungerande enhet, antingen den maskerar sig till någon sorts mininationalism eller ej. ”Nationalstater” och ”nationer” eller etnisk-språkliga grupper kommer främst att uppfattas i skenet av hur de bekämpar, anpassar sig till, införlivas med eller trängs undan av den nya, övernationella omstrukturering som berör hela jorden. Historieskrivningen om detta kommer att ta med nationerna och nationalismen men i underordnade och ofta rätt obetydliga roller. Härmed inte sagt att nationernas historia och kultur inte skulle få ett väl tilltaget utrymme—kanske ännu större än förut— i vissa länders, särskilt de mindres, skolsystem och kulturliv, eller att de inte skulle kunna uppleva en lokal uppblomstring inom en långt vidare, övernationell ram; ett exempel på en sådan situation är den katalanska kulturen, som i dag frodas med det underförstådda förbehållet att katalanerna får kommunicera med resten av världen på dennas villkor via spanska och engelska, eftersom få människor utanför Katalonien lär bli i stånd att kommunicera på landets språk.⁴¹

Som jag har påpekat lämpar sig termerna ”nation” och ”nationalitet” inte längre för att beskriva och än mindre för att analysera de politiska enheter som betecknas med dessa termer eller ens de känslor som de en gång uttryckte. Det är inte omöjligt att nationalismen tynar bort med nationalstaten; att vara engelsk eller irländsk eller judisk eller en kombination av alla dessa egenskaper blir då endast ett sätt för människorna att beskriva sin identitet, ett sätt bland många som används i samma syfte, allt efter situationens krav.⁴² Det vore befängt att påstå att den dagen redan är kommen. Jag hoppas emellertid att vi åtminstone kan göra oss en föreställning om den. Redan det faktum att historikerna åtminstone börjar göra vissa framsteg i studiet och analysen av nationer och nationalism tyder som så ofta på att företeelsen redan har kulminerat. Minervas ugglor, som bringar vishet, flyger ut i skymningen, sa Hegel. Det är ett gott tecken att den nu kretsar omkring nationerna och nationalismen.

---

⁴¹ Två tredjedelar av de katalaner som på 1970-talet vistades utomlands betraktade sig då som ”spanska”. M. Garcia Ferrando, *Regionalismo y autonomía en España* (Madrid 1982), Tab. II.

⁴² En av de få teoretiker som tycks dela min skepsis i fråga om nationalismens styrka och dominans är John Breuilly i *Nationalism and the State*. Han kritiserar både Gellner och Anderson för deras antagande ”att nationalismens uppenbara framgångar betyder att nationalismen är mycket djupt rotad i folks tänkande och beteende” (”Reflections on nationalism” i *Philosophy and Social Science*, 15/1, mars 1985, s. 73).